

Historické společenský kontext

Myšlenky humanismu se v českých zemích prosadily ve srovnání s jinými evropskými zeměmi poněkud později. Ovlivňovaly společenské i kulturní dění přibližně od 70. let 15. stol. do roku 1620. Kulturní vývoj započaly za vlády Karla IV. (1346–1378), v době, kdy se k nám dostávala díla italských renesančních autorů (např. F. Petrarkey¹), byl přerušen husitskými válkami. Po nich u nás sílilo reformní náboženské hnutí a panovalo konfliktní názorové prostředí: spory mezi šlechtou a městy, panstvem a panovníkem. Svůj postoj vůči králům Vladislavu II. (vládl 1471–1516) a Ludvíku Jagellonskému (vládl 1516–1526) vyjádřila šlechta výrokem: Ty jsi náš král a my jsme tvoji páni. Od roku 1526 se ujala vlády dynastie Habsburků.

Karel IV. – detail z obrazu J. Očka

Novým myšlenkovým proudům u nás nebyla nakloněná ani univerzita, proto studenti často odcházeli do ciziny, a to zejména do Itálie a Německa. Humanismus se tak šířil velmi zvolna, jen mezi úzkými učeneckými kroužky, jejichž členové byli z řad duchovních a šlechty. Zpočátku tak vznikala díla téměř výhradně latinská, literatura plnila především funkci naukovou, poznávací a didaktickou. Měšťanstvo, které dávalo přednost češtině jako literárnímu jazyku, však postupně vytvořilo tzv. národní proud českého humanismu.

V české literatuře této doby se výrazně neuplatnil renesanční pohled na svět, ale prolínaly se v ní myšlenky humanismu a reformace.

O humanistické vzdělání se zasazovala Jednota bratrská (založena byla 1458 v Kunvaldu v Orlických horách; první představitel byl *Rehoř Krajčí*). Zprvu se vracela k myšlenkám P. Chelčického². Sdružovala lidi z nižších vrstev (později vstupovali do jejich řad i feudálové, měšťané a vzdělanci). Zakládala tiskárny, vydávala kancionály a v důsledku pronásledování se její centrum přemístilo na Moravu. V architektuře působila rada italských mistrů najímaných šlechtou. Nejznámější renesanční stavby jsou Královský letohrádek na Pražském hradě (Belvedér), zámky v Litomyšli, Jindřichově Hradci, Opocně, stavby v Praze (např. Schwarzenberský palác na Hradčanech), Českém Krumlově, Táboře.

Zámek v Litomyšli

- 5.1 RANÝ HUMANISMUS
 - 5.1.1 LATINSKY PÍŠÍCÍ ČEŠTÍ HUMANISTÉ
 - 5.1.2 NÁRODNÍ HUMANISMUS
 - 5.1.2.1 V. KORNEL ZE VŠEHRD
 - 5.1.2.2 R. HRUBY Z JELENÍ
 - 5.1.2.3 HYNEK Z PODĚBRAD
- 5.2 Tzv. DOBA BLAHOŠLAVOVA
 - 5.2.1 M. KONÁČ Z HODÍŠKOVA
 - 5.2.2 V. HÁJEK Z LIBOČAN
 - 5.2.3 O. PREFÁT Z VLKANOVA
 - 5.2.4 J. BLAHOŠLAV
- 5.3 Tzv. DOBA VELESLAVINOVA
 - 5.3.1 D. ADAM Z VELESLAVINA
 - 5.3.2 M. DAČICKÝ Z HESLOVA
 - 5.3.3 K. HARANT Z POLŽIC A BEZRUŽIC
 - 5.3.4 V. VRATISLAV Z MITROVIC

5.1 RANÝ HUMANISMUS

5.1.1 LATINSKY PÍŠÍCÍ ČEŠTÍ HUMANISTÉ

Jan z Rabštejna (1437–1473) působil jako diplomat krále *Jiřího z Poděbrad*.

- **DIALOGUS** (1469) – list, který obsahuje smyšlenou diskusi tří šlechticů. Rozhovor je určen vysoké šlechtě, aby zanechala nepodstatných sporů. Vyzdvihuje právo lidí na odlišné názory, které by ale neměly být důvodem ke střetům a válkám, vybízí k všeobecnému smíru.

Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (přibližně 1461–1510) byl dvořan krále *Vladislava II.* Cestoval, sbíral rukopisy, psal různé žánry poezie i filozofickou prózu. Koncem svého života vybudoval na hradě Hasištejně velkou knihovnu. Z jeho díla je patrný odmítavý postoj k češtině, přezíravý vztah k českému národu a kritický názor na dílo *Hynka z Poděbrad*.

- **ŽALOBA K SVATÉMU VÁCLAVU NA MRAVY ČECHŮ** (1489; Ad sanctum Venceslaum satira)
- **O LIDSKÉ UBOHOSTI** (1495)

Jan Skála z Doubravky (1486–1553), latinským jménem *Dubravius*

- **RADA ZVÍŘAT** (1520; Theriobulia) – latinsky přebásněná **NOVÁ RADA S. Flašky z Pardubic**³. Jde o soubor rad určených panovníkovi *Ludvíku Jagellonskému*. Dílo dosáhlo širokého ohlasu a *Dubravius* evropského významu

Jan Campanus Vodňanský (přibližně 1572–1622); básník, dramatik, rektor pražské univerzity – Karolina (vedle ní existovala jezuitská univerzita, Klementinum).

- **BRETISLAUS** (1604) – námět čerpá z národní minulosti

1. Campanus Vodňanský: Praha (překlad H. Businská)

*Budou-li moje tři města žít tlukotem jednoho srdce,
budu trojtěným obrem, obrem, jež nezdolá nic.
Spojení duchem i zbraní, mi lidé vetřelce sklátí,
bohatou kořist si vezmou, dá-li jim zvítězit Mars.
Dej, ó jediný Bože, jenž v trojí se osobě skrýváš,
aby blažená svornost chránila občany mé!*

*Nemůže s věžatou Prahou se rovnat jediné město,
příroda dala mu všechno, cokoli na světě jest.
Bystřý žije zde lid a pověří dobré je, zdravé,
zole rodí révu, stejně jak vydává klas.
Císař tu se šlechtou sídlí i Múzy i velebná Themis,
v jiných městech tak není, zde však je celičký svět.*

(Pozn.: Třemi městy míní autor Staré, Nové a Menší Město pražské.)

O životě Campana Vodňanského píše Z. Winter¹² v románu *Mistr Kampanus*.

Ilustrace A. Kašpara k románu *Mistr Kampanus*

5.1.2 NÁRODNÍ HUMANISMUS

Národní humanismus byl vývojově pro českou literaturu důležitější než latinsky psaná literatura téže doby, neboť měl větší společenský vliv. Jeho představitelé se soustředili nejen na vlastní tvorbu, ale i na překlady. Velkou kulturní událostí bylo vytištění česky psané TROJÁNSKÉ KRONIKY³ (1468, jako prvotisk).

5.1.2.1 V. KORNEJ ZE VŠEHRD

Viktorin Kornel ze Všehrd (1460–1520) byl mistrem na univerzitě a právník. Působil i v královských službách, v nichž byl povýšen na šlechtice. Ve svém díle vyjádřil vztah češtiny k cizím jazykům. Kladl ji na roveň latině i řečtině, podněcoval zájem o překlady. Nejvíce se o tom dozvídáme v předmluvě k překladu spisu **Jana Zlatoušského KNIHY O NAPRAVENÍ PADLÉHO**. Vyslovil zde program českého humanismu. Zdůraznil, že nechce díla jen přejímat, ale chce je přizpůsobovat češtině. Zmínil se o kráse jazyka českého, jeho schopnosti vyjádřit stejně dobře to, co mohou latina či řečtina.

Jan Zlatoušský (mezi 344/354–407), caňhradský patriarcha, kritizoval společenskou nespravedlnost, byl pronásledován vládnoucími kruhy dvora a kněžské hierarchie. Byl jedním z tzv. církevních Otců.

V. Kornel ze Všehrd: Předmluva k překladu Knihy o napravení padlého
...ač koli bych také mohl latině snad tak jako jiní mně rovní psáti, ale věda, že jsem Čech, chci se latině učiti, ale česky psáti i mluvíti, aniž se mi zdá tak svú řeč přirození v nenávisti míti – ač koli někteří se za ni stydie – a tak jie nemilovati, abych všeho, což bych koli psáti chtěl, českým jazykem raději nežli latinským nepsal.

- **O PRÁVIECH, O SÚDIECH I O DSKÁCH ZEMĚ ČESKÉ KNIHY DEVATERY** (dokončeno 1499) – jde sice o právnícký spis zabývající se pozemkovými knihami, v nichž byl zapsán majetek šlechty, ale dílo má spíše hodnotu literární

5.1.2.2 R. HRUBÝ Z JELENÍ

Zatímco **Kornel** překládal díla církevních Otců, **Řehoř Hrubý z Jelení** (pravděpodobně 1460–1514) překládal **Cicerona**¹ a **Petrarku**⁴. Brzy po vydání originálu **CHVÁLA BLÁZNOVSTVÍ** (1513) holandského humanisty **Erasma Rotterdamského** (1469–1536) vznikl **Hrubého** překlad tohoto díla do češtiny (satira, ve které vystupuje personifikovaná Bláznivost jako všudypřítomná paní doprovázená Opilstvím, Nevzdělaností, Podlézavostí a Egoismem).

5.1.2.3 HYNEK Z PODEBRAD

Hynek z Poděbrad (1452–1492) byl synem krále **Jiřího z Poděbrad**. Jako první přeložil (přes němčinu) kolem deseti povídek **Boccacciova**⁴ **DEKAMERONU**. Upravil je po stránce kompoziční; jména a prostředí počeštil. Vypravování je prolno to lidovými úslovími.

Hynkova básnická skladba **MÁJOVÝ SEN** líčí, jak k mladíkovi přišla v noci jeho milá a dala se přemluvit, aby ulehla k němu. Než však dojde k vyvrcholení milostného aktu, vypravěč se probudí ze sna.

- **VERŠOVÉ O MILOVNÍKU** – báseň vystavěná na protikladu. Mladík vycházející do jamy přírody si stýská po své milé. Neznámá paní, která ho nejprve poslouchá, ho chce získat pro sebe, ale nakonec odchází s nepořízenou

Hynek z Poděbrad: Májový sen

*...a já vždy kdes pěkně mluvím,
a proto vždy svého hledím,
zda bych jí mohl kolena rozložit
a mezi ně se rychle vložit,
že mi přijde na to, slovo jakož praví:
„Chceš-li měmu, má milá, zdraví,
ať neshořím jako v ohni,
tehdy v stranu svú nohu pohni!“
I zapru se svú nohú ze spaní,
že třeske, jakož s hřímání,
a psíček, kterýž pod ložem ležel,
lekl se toho, křikem záupěl...*

5.2 Tzv. DOBA BLAHOŠLAVOVA

Rozvíjela se měšťanská literatura, rostl význam češtiny. Latina byla využívána spíše pro školské účely a stagnovala. V popředí zájmu byla próza s náměty zeměpisnými a dějepisnými a práce jazykovědné.

5.2.1 M. KONÁČ Z HODIŠKOVA

Mikuláš Konáč z Hodiškova (asi 1480–1546) byl významný pražský tiskař; vydával díla reformační i humanistická, překlady děl starších. Významné bylo vydání knihy **PRAVIDLO LIDSKÉHO ŽIVOTA** – látka je indického původu, čerpá z **BIDPAJOVÝCH BAJEK**¹.

Bajky i cestopisy se staly oblíbeným žánrem. Cestopisy zprostředkovávaly čtenářům cizí země; např. **Martin Kabátník: CESTA Z ČECH DO JERUZALÉMA A EGYPTA** (1492).

Rozrůstá se písňová tvorba světského zaměření, sociální kritika. Satirická **PISEŇ O PANU BOČKOVÍ** má lidový původ, líčí pokoření katolických kněží – jeden z rychtářů pana Bočka zemře, farář jej však odmítá pohřbit, protože byl kacíř. Pan Boček pozve faráře i mnichy na návštěvu, kde je hostí masem zemřelého rychtáře. Teprve na konci oběda, kdy se hostů pan Boček ptá, zda budou pohřbeni tam, kde všichni věrní kněží, vyjde vše najevo. A pan Boček si oddychne, že tam bude pochován i jeho rychtář.

Píseň o panu Bočkovi (úryvek)

*Mniši žerouce velmi ho chválili,
kdež jsou ho prvé mrzutě haněli,
zvěřinou chutnou nazývají,
lepší než zajíc.*

- * **FRANTOVA PRAVA (1518)** – satira, ve které jsou parodovány cechovní předpisy. Stanovy pijáckého cechu vytváří parta hospodských kumpánů

5.2.2 V. HÁJEK Z LIBOČAN

Václav Hájek z Libočan (konec 15. stol.–1553) byl katolický kněz, který chtěl svou prací **KRONIKA ČESKÁ (1541)** oslavit tradice. Čerpá z **Kosmova³ KRONIKY** i jiných pramenů, údaje ale přetvářel, nerozlišoval dohady a fakta, domýšlel si a vymýšlel. Jeho dílo nelze brát jako historický pramen, přesto má hodnotu literární. Poutavě vypráví příběhy a pověsti z našich dějin, **KRONIKA ČESKÁ** podporovala vlastenecké smýšlení až do doby národního obrození. Stala se inspirací pro autory **RUKOPISŮ¹⁰**.

5.2.3 O. PREFÁT Z VLKANOVA

Oldřich Prefát z Vlkánova (1523–1565) měl přírodovědné vzdělání, zabýval se fyzikou a matematikou, zároveň byl i literárně nadán.

- * **CESTA Z PRAHY DO BENÁTEK A ODTUD POTOM PO MOŘI AŽ DO PALESTINY (1563)** – reprezentativní cestopis s bohatou slovní zásobou

5.2.4 J. BLAHOŠLAV

Jan Blahoslav (1523–1571) byl ve své době nejvšestrannějším vzdělavcem v Čechách. Zabýval se literaturou, hudbou, historií, jazykovědou, řečnictvím. Byl vychováván v duchu zásad **Jednoty bratrské**, získal tak vyšší vzdělání. Studoval v Německu. Roku 1557 byl zvolen biskupem **Jednoty bratrské**, stal se jejím tajemníkem a historikem. Napsal dějiny **Jednoty**, **AKTA JEDNOTY BRATRSKÉ**, významné historiografické dílo.

- * **GRAMATIKA ČESKÁ (1571)** – nešlo o dílo původní, vzniklo jako komentář s doplněními starší mluvnice. Zpracovává zde frazeologii, skladbu i slovní zásobu. V myšlenkách pěstovat kulturu slova aho projevu navazuje na **Kornela**. V knize jsou poprvé popsána česká nářečí. Ta ani archaismy a cizí slova nezavrhuje, nabádá pouze k jejich přísnému odlišování od spisovné češtiny. Ke **GRAMATICE** je připojena sbírka přísloví

J. Blahoslav

- * **NOVÝ ZÁKON V NOVĚ DO ČEŠTINY PŘELOŽENÝ (1564)** – své teoretické studie o jazyce převedl Blahoslav v tomto díle do praxe. Překlad **NOVÉHO ZÁKONA** se stal podnětem pro překlad celé **BIBLE¹**. Tu přeložila skupina bratrských vzdělavců a vydala jako tzv. **BIBLI KRALICKOU (1579–1594)** v Kralicích na Moravě. Autoři vycházeli z původních textů hebrejských a řeckých, přihlíděli k starším českým překladům. Podařilo se jim vytvořit dílo, které se stalo na dlouhý čas vzorem literární češtiny

Bible kralická

BIBLE KRALICKÁ vyšla v šesti dílech, proto je nazývána též „šestidílka“. Uzákonila jazykovou normu, která se jako „bibličtina“ udržela na Slovensku až do pol. 19. stol.

- * **ŠAMOTULSKÝ KANCIONÁL (1561)** – vytištěn byl kvůli cenzuře v Polsku, později na Moravě; jedná se o soubor několika set písní, převážně lyrických
- * **MUSICA (1558, rozšířena 1569)** – je určena zpěvákům, zabývá se hudební teorií, teorií verše, komponováním duchovní písně atd.
- * **FILIPIKA PROTI MISOMUSŮM (1567)** – misomusové – nepřátelé vzdělání. Spisem se **Blahoslav** postavil proti názoru, že pro křesťany je vyšší vzdělání nejen zbytečné, ale dokonce škodlivé. Dílo bylo namířeno zejména proti **Janu Augustovi (1500–1572)**, bratrskému biskupu, který byl ovlivněn jednak myšlenkami **Chelčického³** a jednak tím, že strávil mnoho let ve vězení, a byl proto održen od běžného života a společenského vývoje

V této době je v oblibě i literatura zábavná, zejména pak příběhy s jedním hlavním hrdinou, např. **HISTORIE O BRATRU JANU PALEČKOVI, ENŠPIGL**.

J. Blahoslav: Filipika proti misomusům

Ale již tuto snad někdo dří, že já učené a učení chválím. Ano, tak jest, že chválím to obé, i učení neb umění, i umělé lidi; ale nechválím těch, ješto učení neb umění zle užívají. Příkladně dim: Chválíme víno a chválíme i pítí neb užívání vína, ale opilství a opilých nechválíme, a sumou nechválíme zlého užívání dobrých od Boha daných věcí...

5.3 Tzv. DOBA VELES LAVINŮVA

2. pol. 16. stol. bývá nazývána „zlatým věkem“ české literatury.

Latinská tvorba je podporována mecenášem **Janem starším Hodějovským z Hodějova**. Vědecká literatura je představována **Tadeášem Hájkem z Hájků (1525–1600)**, matematikem, lékařem a překladatelem **Mattioliho (1501–1577) HERBÁRE (vydán 1562)**.

Z veleslavinské češtiny vycházel i **J. Dobrovský¹⁰** při tvorbě kodifikačních příruček počátkem 19. stol.

5.3.1 D. ADAM Z VELESLAVINA

Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599) byl profesor historie na pražské univerzitě. Po sňatku s dcerou předního pražského tiskaře **Jiřího Melantricha** se věnoval vydávání děl a spolupracoval i na překladech naučných prací. Velmi dbal na jazykovou stránku tisků.

- **KALENDÁŘ HISTORICKÝ** (1578; přepracován 1590) – jediné původní dílo, ve kterém využil svých znalostí historika. K jednotlivým dnům roku jsou přiřazovány významné události různých dob. Dílo tak plnilo funkci poznávací, vzdělávací i zábavnou
- **DRUHÁ PŘEDMLUVA K HISTORII CÍRKEVNÍ EUSEBIA, PŘÍJMÍM PAMFILA** (1594)

5.3.2 M. DAČICKÝ Z HESLOVA

Mikuláš Dačický z Heslova (1555–1626) provokoval svým nevázaným způsobem života kutnohorské spoluobčany; byl známý jako „fřejší a rváč“.

- **PAMĚTI** (1610–1626) – v díle zachytil více než stoletou historii až do pobělohorského období
- **PROSTOPRAVDA** (1620) – vznikla jako komentář k **PAMĚTEM**. Obsahuje básně vlastenecké, kritizující papežskou politiku, satiry

Postava Dačického je známá z filmového zpracování i z her **L. Stroupežnického**¹² (1850–1892) **Zvíkovský Rarášek, Paní mincmistrová**.

5.3.3 K. HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC

Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic (1564–1621) byl velmi vzdělaný a všestranně zaměřený. Pocházel ze starého šlechtického rodu, byl válečníkem, diplomatem, ovládal mnoho jazyků. Svě dílo si sám ilustroval, vložil do něj vlastní hudební skladbu, na hradě Pecka zřídil hudební kapelu. Po bitvě na Bílé hoře byl popraven na Staroměstském náměstí spolu s dalšími českými pány.

- **PUTOVÁNÍ ANEB CESTA Z KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO DO BENÁTEK, ODTUD PO MOŘI DO ZEMĚ SVATÉ, ZEMĚ JUDSKÉ A DÁLE DO EGYPTA** (1608) – cestopis je jazykově náročný, místy těžkopádný, přetížený často citáty

5.3.4 V. VRATISLAV Z MITROVIC

Václav Vratislav z Mitrovic (1576–1635) je autorem **PAMĚTI** (neboli **Příhod**) z cesty do Cařihradu; vyšly až na počátku národního obrození – cestopis je čtenářsky přitažlivější než dílo **Harantovo**. Vlastní zážitky z diplomatické cesty do Cařihradu, kde upadl do zajetí, ale šťastně vyvázl, spojil s cizími prameny. Tehdy to však nebylo nic neobvyklého. Autor seznamuje čtenáře s prostředím exotickým, se zvyky Turků a srovnává je s našimi poměry.

Na okraji literatury stojí „noviny“ a knížky lidového čtení. Noviny byly psány formou letáků, staly se tak východiskem pro vznik jednak skutečných novin a jednak kramářské písně. V knížkách lidového čtení se objevují přetisky starých vyprávění o Jiříkovi, Grizeldě, Faustovi.

Roku 1618 opět vychází **DALIMLOVA KRONIKA**³.

Raný humanismus: od 70. let 15. stol. do 20. let 16. stol.

Latinský humanismus v Čechách: Jan z Rabštejna (*Dialogus*) • B. Hasištejnský z Lobkovic (*Žaloba k sv. Václavu na mravy Čechů, O lidské ubohosti*) • J. Skála z Doubravky (*Rada zvířat*) • J. Campanus Vodňanský (*Bretislaus*)

Český humanismus: V. Kornel ze Všehrd (překlad Jana Zlatoústého *Knihy o napravení padlého, Knihy devaterý*) • Ř. Hrubý z Jelení • Hynek z Poděbrad (*Májový sen, Veršové o milovníku*)

Tzv. doba Blahoslavova: od 20. let 16. stol. do 70. let 16. stol.

M. Konáček z Hodiškova • V. Hájek z Libočan (*Kronika česká*) • O. Prefát z Vlkanova (*Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestíny*) • J. Blahoslav (*Gramatika česká, Kralická bible, Akta Jednoty bratrské, Filipika proti misomusům, Musica*)

Tzv. doba Veleslavínova: od 70. let 16. stol. do 20. let 17. stol.

D. Adam z Veleslavína (*Kalendář historický, Druhá předmluva k Historii církevní Eusebia, příjmím Pamfila*) • M. Dačický z Heslova (*Paměti, Prostopravda*) • K. Harant z Polžic a Bezdruzic (*Putování aneb Cesta z Království českého do Benátek, odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta*) • V. Vratislav z Mitrovic (*Paměti*)

Resumé

Čelba

Jan Dubravius: *Rada zvířat*

Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic: *O lidské ubohosti*

Jan Blahoslav: *Filipika proti misomusům*

Kralická bible: *Genesis*